

С. АРЕВШАТЯН

ДВА ДРЕВНИХ ФИЛОСОФСКИХ ФРАГМЕНТА — «РИТОР,
О ПРИРОДЕ» и «ФИЛОСОФСКИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ»

В истории армянской философской мысли так называемой греко-фильской школе, как известно, принадлежит выдающаяся роль. На протяжении сравнительно короткого периода, с конца V до второго десятилетия VII века представителями этой школы были созданы ценнейшие труды по философии, грамматике, историографии, риторике и другим отраслям древней науки. Не менее важное значение в становлении армянской научной мысли сыграли их классические переводы на армянский язык трудов выдающихся представителей античности — Аристотеля, Платона, Дионисия Фракийского, Теона Александрийского, Тимсфея Элура, Порфирия, Филона Александрийского и других. Благодаря этим переводам армянская мысль приобщилась к сокровищнице древнегреческой науки и включилась в орбиту передовой культуры своего времени.

Философская литература составляла значительную часть продукции, оставленной эллинофилами. Сюда входили не только переводы трудов крупнейших представителей античной философии, но и многочисленные учебные пособия, компиляции, компендиумы и словари по философии и риторике.

К числу трудов, вышедших из-под пера представителей греко-фильской школы, относятся и два впервые публикуемых ныне философско-риторических фрагмента «Ритор, о природе» и «Философские определения»¹. Эти тексты представляют собою редкий сохранившийся образец древней философской литературы учебного характера. Редкий, потому что как в свое время, так и впоследствии, отношение к подобной литературе, имевшей подсобный, учебный характер, не отличалось бережностью, как то было в отношении трудов Аристотеля, Порфирия и других, находившихся в центре внимания армянских философов на протяжении всего средневековья.

Публикуемые нами тексты, по всей вероятности, являются фрагментами древних, более объемистых философско-риторических учеб-

¹ О них впервые упоминает Л. Хачикян в своем предисловии к публикации сочинения Зенона «О природе», см. Сборник научных материалов Матенадарана, № 2, Ереван, 1949, стр. 70 (на арм. яз.).

ных пособий. Об этом свидетельствуют отрывочный и краткий характер затрагиваемых в тексте вопросов, неожиданные переходы от одной проблемы к другой, отсутствие в изложении вводных, обобщающих и заключительных слов, а также их несомненная компилятивность. При рассмотрении этих текстов создается впечатление, что их составитель преследовал одну цель — сообщить изучающим философскую науку самые необходимые сведения по тому или иному вопросу, не вникая в подробности, собрать высказывания классиков античной философии — Платона, Аристотеля и Зенона по каждой затрагиваемой теме, дабы тем самым облегчить их усвоение.

Оба публикуемых фрагмента, как мы полагаем, являются переводами с греческого. Об этом свидетельствуют, во-первых, своеобразный грекофильский язык данных текстов, характерный для литературной продукции эллинофильской школы, изобилие грецизмов, искусственных и новых словообразований и нашедший здесь, как и в других памятниках этой школы, принцип буквального, материального перевода. Во-вторых, об этом говорит само содержание публикуемых фрагментов, целиком связанных с греческим миром, с греческой философией. Здесь мы встречаем многократные ссылки на Аристотеля, Платона, Зенона, Гераклита, изложение их высказываний, примеры из греческой жизни, и ни одного упоминания имен, фактов и явлений из армянской действительности.

Анонимный автор этих текстов, в особенности составитель «Философских определений», является приверженцем неоплатонизма. В его сочинении нашло свое яркое выражение характерное для неоплатонической философии сочетание отдельных сторон учений Платона, Аристотеля и стоицизма с христианским гностицизмом.

Перевод на армянский язык этих текстов не случаен. В Армении V—VII веков неоплатонизм был одним из основных направлений в философии. Синкретическое сочетание отдельных сторон учений Аристотеля, Платона и стоицизма на идеалистической основе, нашедшее свое выражение в ныне публикуемых текстах, явилось причиной того, что армянские неоплатоники обратили на них свое внимание и перевели на дрезнеармянский язык.

Перевод обоих фрагментов относится к последнему, третьему периоду деятельности грекофильской школы¹. Об этом говорит анализ языковых особенностей публикуемых текстов. В них содержатся термины, которые были созданы в первый и второй периоды деятельности указанной школы и часть которых удержалась в эллинофильской терминологии третьего периода. Кроме того, в публикуемых фрагментах имеются слова и понятия, созданные лишь в третий период и употреблявшиеся начиная с этого времени. Такими терминами являются *բնութիւն*, *գրութիւն*, *հանդիման*, *գործիւն*, *անհրաժեշտ*, *բնութիւն*, *բնական*.

¹ См. Я. Манандян, Грекофильская школа и этапы ее развития, Вена, 1928 (на арм. яз.).

Հ Ա Ր Տ Ա Ս Ա Ն¹

Յաղագս բնութեան

Բան և սահման և բնութիւն զմիտջէ ասին. և ստուգաբանի բնութիւնը՝ բանութիւն, որ է այս՝ որ ինչ ասին զումեքէ յիւրաքանչիւր ումեքէ յէականացս, առ ի յայտնել զանազանութեան զօրութիւն յիւրաքանչիւրոցըն զոյացութիւն, որոց յասիլն ցուցանի էութիւնն, զորմէ ասին, որ են այսոքիկ²: Կենդանի՝ անսկիզբն, անմարմին, անտես, անսահմանելի, բանական, մտաւոր, անայլելի, անփոփոխելի, անմեղ, անմահ. այսք աստուածայինք: Իսկ կենդանի սկզբնաւոր, անմարմին, սահմանելի, բանական, մտաւոր, այլայլելի, փոփոխելի, դժուարամեղ, անմահ. այսք հրեշտակաց: Իսկ կենդանի սկզբնաւոր, տեսանելի, սահմանելի, բանական, մտաւոր, այլայլելի, դիւրամեղ, մահկանացու. այսք մարդկայինք: Իսկ կենդանի սկզբնաւոր, մարմնական, սահմանելի, անբան, անիմաստ, այլայլելի, փոփոխելի, անմեղ, մահկանացու, ապականացու. այս անասունք

15 են: Վասն զի ասիլն զսոցանէ՝ զով որ են, սոյնպէս և այլքն, զոր ինչ ասին զումեքեացն, և նոքա են բնութիւնք:

Իսկ կենդանի սկզբնաւոր, մարմնական, տեսանելի, անբան, անիմաստ, այլայլելի, փոփոխելի, անմեղ, մահկանացու, ապականացու, ձեռնընդել, այսինքն՝ անասուն կենդանիք: Իսկ բջաւդն դնելով ի վերայ սոցին, զարջառոցն ասէ: Իսկ բառաշաւդն դնելով, զոչխարէն ասի: Իսկ խրխնջաւդն դնելով՝ զծիռցն ասէ, իսկ խառնշաւդն՝ զիշոցն: Իսկ սլապաշաւդն՝ զայծիցն: Եւ յետ այսորիկ դնելով յետ ապականացուին զանձեռնընդելն, ասի այսոսիկ զվայրենեացն և զզազանաց: Իսկ դարձեալ դնելով ի վերայ (ան) ձեռնընդելիդ զխառնաշաւդն, նշանակէ զարջուցն: Իսկ զմռնշաւդն և զզաշաւդն՝ զառիւծուցն միայն: Իսկ դնելով յետ ապականացուին (լուղակք) ջրային զբովանդակսն ասէ: Իսկ ջրային թեւաւոր՝ զհաւուցն ասէ: Իսկ թեփոտեալ և թեւաւոր՝ զձկանցն ասէ: Իսկ զուղակ³ ոտնաւոր զբովանդակ ջրային զեռնոցն ասէ: Իսկ դարձեալ յետ ապականացուին ցամաքային զեռուն՝ զբովանդակ մանունցն ասէ, զոտնաւորսն և զոչ նոյնպիսիսն:

30 Իսկ սողուն դնելով զանոտից զեռնոցն ասէ, իսկ թունաւոր սողուն՝ զօձսն. Իսկ ոտնաւոր թունաւոր՝ զկարիճսն: Իսկ յետ այսց թեւաւոր զամենայն հաւան, իսկ ձեռնընդել զանասունսն⁴ ասէ, իսկ անձեռնընդել՝ զվայրենեացն:

¹ B հարտաստնական: ² A այսք: ³ B դաւղակ: ⁴ A զանասունն:

Р И Т О Р

О ПРИРОДЕ

Понятие, определение и природа сказываются об одном и том же. И природа по этимологии (на основании этимологического анализа) означает разум (понятие), а именно: то, что говорится о чем-либо из отдельно взятых сущих, говорится для выявления различия—возможности каждого сущего, выявление чего показывает сущность (каждой вещи), о которой идет речь. Например: живое существо безначальное, бестелесное, невидимое, неопределенное, разумное, обладающее мышлением, неисказимое, неизменное, безгрешное, бессмертное—это суть существа божественные. А живое существо, имеющее начало, бестелесное, определимое, разумное, наделенное мышлением, исказимое, изменяющееся, с трудом впадающее в грех, бессмертное—это ангелы. А живое существо, имеющее начало, видимое (телесное), определимое, разумное, наделенное мышлением, изменяющееся, легко впадающее в грех, смертное—это люди. А живое существо, имеющее начало, телесное, определимое, неразумное, безрассудное, исказимое, изменяемое, безгрешное, смертное, уничтожимое—это (бессловесные) животные. Таким образом, высказывание о них (выявляет)—кто чем является. Точно так же и насчет других (существ); когда что-либо говорят о них (чем они являются), то говорят об их природе.

А живое существо, имеющее начало, телесное, видимое, неразумное, безрассудное, исказимое, безгрешное, смертное, уничтожимое, прирученное—это (домашние) бессловесные животные. Но если ко (всему) этому прибавить мычащее, то (это будет) сказываться насчет крупного рогатого скота. Если же прибавить блеющее, то это будет сказываться об овце. А если ржашее, то—о лошадях. А кричащее—об ослах. Прерывисто блеющее—о козах. И если вслед за этим после уничтожимого ставится неприрученное, то тем самым говорится о диких животных и зверях. А если еще к неприрученному прибавляется буркающее, то тем самым обозначаются медведи. А ревущее и рыкающее—только о львах. Если же после уничтожимого прибавляется плавающее, то говорится обо всех водных существах. А если к водному прибавляется крылатое, то речь идет о птицах. А чешуйчатое и крылатое—о рыбах. А подводное пешее—обо всех водных пресмыкающихся. Если же после уничтожимого прибавить сухопутное пресмыкающееся, то это говорится обо всех насекомых, как пеших, так и других (т. е. безногих). Прибавляя же ползучее, говорится (только) о безногих пресмыкающихся, а ядовитое ползучее—о змеях, а пешее ядовитое—о скорпионах. Затем, крылатое говорится обо всех птицах, прирученное—о (домашних) животных, а неприрученное—о диких животных.

ՍԱՀՄԱՆՔ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆՔ

Սահմանն ղնելով իմաստասիրական բանի¹, այսինքն բանականի, բարոյականի և դամենայն գործ տրամաբանականի, և ղնիթն եռակի ունակութեամբ հատեալ և լցեալ ի բնականաց, բարոյականաց, բանականաց
 5 սահմանից, բարիոք ենթադրեալ² նախ՝ զբանականացն³ սահմանս: Եւ ահա ի սահմանէ սկսանելի է:

Սահման է ըստ Պղատոնի բան ի սեռէ և ի տարբերութենէ, և կամ տարբերութեանց, մեկնողական էութեանց, բանից իրաց:

Իսկ ըստ Արիստոտելի՝ բան, որ զինչէրն գոյ յայտնելով զինչ գոյոյն, զինչեն հաւասար կարողութեամբ:
 10

Իսկ ըստ Զենոնի՝ բան ըստ վերլուծութեան կատարողին յառաջ բերել:

Իսկ ենթադրութիւն է սահմանումն գաղափարաւ, կամ տկար սահմանումն:

Իսկ ստուգաբանութիւն է ուղղութիւն իրի, քանզի նոյն երկոքին ենթակային ցուցումն իրի, ներմտածութեամբ անուանակոչութեան:
 15

Արդ սահմանումն է՝ մարդ կենդանի, բնութեամբ քաղաքական: Իսկ ստուգաբանութիւն է ուղղութիւն անուան: Բան է ի մտածութիւնսն, որ ներտրամադրեալն ասի, զոյգ ընդ անուանց և ախտից յանձին: Բան յառաջբերական է հոսում ի մտածութեանց, ընդ բայից⁴ և անուանց, որպէս
 20 Պղատոն: Իսկ ըստ Արիստոտելի՝ ձայն նշանական ըստ զուգադրութեան և կամ մասանց ինչ նշանական արտորոշեալ:

Անուն է ձայն արարողի կամ կրողի, կամ ձայն նշանական ըստ զուգադրութեան առանց ամանակի, որոյ ոչ ինչ է մասանց նշանակ արտորոշեալ, բայց ձայն նշանական ըստ զուգադրութեան հանդերձ ամանակաւ: Իսկ որպէս Պղատոն՝ ձայն գործոյ նշանակ, իսկ անուն է երկոքումբ
 25 հասարակ մասն նուաստ բանի, յոր նախ անջատի բան: Իսկ որպէս ստոյիկեանք՝ անուն է ձայն նշանական, յայտարար, որպէս Սոկրատես, իսկ յորջորջումն՝ ձայն նշանական, որպէս մարդ: Իսկ բայ առանց շարադրութեան զնայն է, քանզի շարադրութիւնք ստորոգականք ասին, որդոն՝ ի
 30 Լիւկիա:

¹ C բանին: ² B ընթադրեալ: ³ C զբանական: ⁴ B բանից:

ФИЛОСОФСКИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Для того, чтобы установить определение философской науки, то есть разумного познания, этики и всего, относящегося к логике, следует разделить материал на три части, снабдив (каждую из них) определениями естественными (относящимися к природе), этическими и познавательными, и для этого лучше сперва дать определения познавательные (относящиеся к познанию). И вот, начнем с самого определения.

Определение, согласно Платону, есть слово, состоящее из рода и приводящего различия или различий, разъясняющих сущность, смысл вещей.

А согласно Аристотелю, (определение есть) слово, выявляющее сущность предмета, что равносильно (тому, если сказать) — что есть сущее.

Согласно же Зенону, (определение есть) слово, высказываемое на основе анализа (предмета).

Что же касается описания, то это есть приблизительное определение или определение несовершенное.

А этимология (определение по этимологии) есть уточнение (понятия) вещи, ибо при одном и том же наименовании указывает на два подлежащих предмета.

И вот, например, определением является: человек есть живое существо, политическое (городское, живущее совместно) по природе. А этимология есть уточнение имени. Слово есть то, что (существует) в мышлении, которое произносится мыслящим согласно именам (вещей) и состояниям души. Произнесенное слово есть истечение от мышления, соответствующее понятиям и наименованиям (вещей), как говорит Платон. А согласно Аристотелю, (слово есть) голос, обозначающий (предмет) по аналогии или высказываемый для обозначения некоторых частей (предмета).

Имя есть голос (для обозначения) действующего или страдающего, или же голос, обозначающий (предмет) по аналогии без (указания) времени; что же касается указания определенных частей (речи), то это есть не что иное, как голос, обозначающий (нечто) по аналогии с (указанием) времени. Платон же говорит, что голос есть обозначение действия (деяния), а имя есть та скромная часть речи, являющаяся общей для обоих (видов обозначения), в которой первым долгом выделяется понятие. Стоики же говорят, что имя есть обозначающий голос, показатель, как, например, Сократ, а название есть обозначающий голос (вообще), как, например, человек. А глагол, взятый вне связи (вне изложения), есть (например, слово) «идет», ибо изложения (без глагола) называются высказываниями, как, например, в Ликей.

Ստորոգումն է ասումն յաղագս ուրումն¹ և կամ յաղագս ոմանց ստորոգեալ: Իսկ ասումն է իր՝ մտածութեամբ յանդիման կացուցեալ և կամ երազական² երևոյթ ընդ նմին ծնեալ:

Շաղկապ է ձայն դասու նշանական: Յօդ է ձայն փոխացուցման նշանական ենթակային:

Տրամարանութիւն է բառից շարականութիւն կամ ցուցումն:

Ձայն է ըստ Պղատոնի վիրատրումն օդոյ, անպատկան և անմարմին: Իսկ ըստ ստոյիկեանց՝ օդ վիրատրեալ, լսելեաց զգալի և մարմին: Իսկ ըստ Արիստոտէլի՝ ճայթիւն և շարժութիւն օդոյ, արգելու առ ի փխրիլ³: Իսկ ձայն անասնոյ է անպատկան ի ձեռն ստուար շնչերակի: Իսկ մարդոյ ձայն է ձայն յօգաւոր, որ ի գրոյ յայտնի: Իսկ գիր է յօգաւոր ձայնի նուաստ, տարր է հասարակաց, յորմէ հաստատեցաւ և յորում լուծանի:

Սեռ է ըստ Պղատոնի իր ի վերայ յոլովից և աննմանից, էապէս ստորոգեալ, որդոն՝ կենդանի: Տարբերութիւն է տեսակարար ի վերայ բազմաց, յորում զանազանութիւն յայտնելով ստորոգել, որպէս մահկանացու կամ անմահ: Իսկ տարբերութիւն տեսակարար սահմանադրութիւն է ցուցողական: Տեսակ է հանդերձ տարբերութեամբ, որպէս մարդ:

Իսկ ըստ Արիստոտէլի սեռ է, որ ի վերայ բազմաց և աննմանից իրաց, յորում զինչէն ստորոգեալ: Իսկ տարբերութիւն է սահմանադրութեան կատարողական: Եւ տեսակ է, որ ի վերայ յոլովից աննմանից իրաց, յորում որպիսիէն ստորոգեալ:

Սեռ է ըստ ստոյիկեանց յոլովից աննմանից ներմտածութեանց ի մի ներմտածութիւն⁴ պարառումն: Իսկ յատուկ է, որ միայնումն է և հակաստորոգեալ⁵, որպէս մարդոյ ծիծաղականն. ըստ որում միայնոյ⁶ գոլ հակաստորոգեալ էապէս: Պատահումն է, որ ոչ էապէս են ումեք, որպէս պիտակն մարմնոյ, որ ներընդունական է գոլ նորին, և ոչ որպէս ջերմութիւն հրոյ: Տարորոշումն է սեռի ի տեսակս հատումն, որպէս կենդանոյն՝ աատուած, մարդ, իսկ ձայն նշանակեալ, որպէս կենդանոյ արտածայնութիւն է ինչ, որ ձայն⁷, և է ինչ, որ ենթակայ, և է ինչ, որ նշանակեալ:

¹ B որումն: ² AC իր ասական: ³ B փխրիլ:

⁴ B ի նմին ներմտածութեան: ⁵ AC հակաստորոգեալ: ⁶ B միայն: ⁷ C չիք որ ձայն:

Высказывание есть сказывание о ком-либо или же то, что сказывается о многих (некоторых). А сказывание есть вещь, (соответственно ей) выставленная мышлением, или же фантастическое явление, порожденное по подобию с нею.

Союз есть голос, обозначающий (связь) в ряду (высказываний).

Член (местоименная частица) есть голос, обозначающий указание (принадлежности) подлежащего.

Логика (рассуждение) есть ряд (взаимосвязанных) слов или указание (определение какого-либо предмета).

Голос (звук), согласно Платону, есть ранение (колебание) воздуха, непристойное и бестелесное. Согласно же стоикам, (звук есть) колеблющийся воздух, ощущаемый слухом и являющийся телом (телесным). А по Аристотелю, (звук — это) разрыв и движение воздуха, воспрещающего (звуку) распасться. Голос же животного является непристойным из-за толстого (грубого) дыхательного горла. А голос человека есть звук членораздельный, что выявляется с помощью письма. Письмо же есть подчиненное (обозначение) членораздельного звука, общий элемент, с помощью которого (звук) фиксируется и на который разлагается.

Род, согласно Платону, есть вещь, сказывающаяся о сущности многих и неподобных (предметов), как, например, живое существо (создание). Различающий признак является обозначителем вида для многих вещей, сказываясь о которых, выявляет их различие, как например, (создание) смертное или бессмертное. Различающий признак — обозначатель вида есть указательное определение, то есть — это есть вид вместе с различающим признаком, как например, человек.

А согласно Аристотелю, род это то, что сказывается о многих и неподобных вещах, выявляя их сущность. Различающий же признак есть то, что приводит к определению (вещи). А вид — это то, что сказывается о многих и неподобных вещах, выявляя (при этом) — какова сущность (вещи).

Род, согласно стоикам, есть обобщение (охват) в одном и том же понятии многих неподобных понятий. А собственным (специальным) признаком является то, что сказывается лишь об одной (единственной) вещи, как, например, человек (есть существо) смеющееся, причем это сказывается о сущности только данного (предмета). Случайным (привходящим) признаком является то, что несущественно для чего-либо, как, например, наклейка для тела, которая для него есть нечто извне приобретенное, а не так, как теплота для огня. Различающий признак есть то, что отграничивает род от вида, как, например, живое существо и бог, человек или голос (слово), обозначающее (их понятие), как, например, высказанное (слово) — живое существо. (Ибо) имеется то, что является голосом, и есть то, что является подлежащим, а также то, что является обозначением.

Հակառորորշումն է ներհակացն սեռից, որդոն մահկանացու ի կենդանոյ հատումն, կամ հատումն սեռի ի տեսակս երկուս, մնացելոցն տեսակի տեսակք, ըստ որ տարորշումն է, որդոն կենդանոյն՝ է ինչ, որ մահկանացու է և է ինչ, որ անմահ. է ինչ, որ ոտնաւոր է և է ինչ, որ անոտն. և ոտնաւորին՝ բազմոտն և սակաւոտն:

Սեռականագոյն է, որ սեռ և ոչ տեսակ: Տեսականոյն է, որ միայն տեսակ է, որպէս մարդ:

Յնորումն է, այսինքն մտաց երևոյթ, ըստ Պղատոնի, շարամանութիւն կարծեաց և զգայութեանց: Իսկ ըստ ստոյիկեանց ցնորումն է տիպ իմն իշխանականին:

Զգայութիւն է ըստ Պղատոնի ախտ անձին ի ձեռն մարմնոյ, որ ի ձեռն զգայականին կիրք, և կամ հասարակաց ախտ հոգւոյ և մարմնոյ: Իսկ ըստ Արիստոտէլի տեսակ ցնորման: Իսկ ըստ ստոյիկեանցն՝ զգայականի երևոյթ, թուեցումն է տկար կարծիք:

Առն իմաստասիրի հաստատուն և ճշմարիտ, անփոխակարծ՝ ի բանէ, որպէս թէ ինչ անձն անմահ է ասէ: Երեսք են զգայութիւն գատողական երևելեաց: Լսելիք են զգայութիւն ընդունական ձայնից: Հոտոտելիք են զգայութիւն, ընդունիչ հոտոց: Շոշափելիք են զգայութիւն շոշափմանց:

Միտք են աստուած յետ յառաջնոյն ինքնաներգործութեամբ: Իմացութիւն է ներգործութիւն մտաց յիմացականն: Ներմտածութիւն է իմացումն՝ շտեմարանեալ յանձին: Իմացական է, որ ի մտաց իմացեալ լինի, այսինքն իմացական աշխարհ:

Մականցութիւն է ուղիղ թուեցումն, կապեալ պատճառաւ ի խորհուրդըս, կամ քառ սկզբնականաց և առաջնոյ պատճառից, կամ քառ հաստատուն յանձին, անփոփոխակարծելի բան, որպէս իմաստնումն լինին արհեստք:

Յիշումն է փրկութիւն զգայութեանց կամ իմացուածոյ, որպէս Պղատոն: Իսկ ստոյիկեանցն խոստովանել բաղադրութիւն պատուոյ անցելոյ: Իսկ Արիստոտէլի՝ ունակութիւն ցնորից, որպէս պատկերի:

Աստղութիւն է ստոյիկեանց բաղադրութիւն հասողական²: Յնորումն է հասողական զօրութիւն: Յնորումն է գոյ ի գոյէ, որպէս գոյ ի գոյէ տպացեալ, զամենայն ինչ զոր միտք տպացուցանեն, որպէս պատկեր ինչ:

¹ Ը անփոփոխակարծ: ² Ը հաստողական:

Противоположно-различающее определение есть разделение противоположных родов, как, например, (отграничение) мертвого от живого (существа), или же разделение рода на два вида, причем эти два остающиеся вида, которые подвергаются различающему определению, таковы, как, например, живое существо, ибо есть смертное (живое существо) и есть бессмертное; есть (живое существо), обладающее ногами, и есть безногое; а обладающее ногами бывает многоногим и малоногим.

Наивысшим родом выступает род, но не вид. Наивысшим видом является то, что является только видом, как, например, человек.

Воображение (фантазия), согласно Платону, есть мысленное видение, состоящее из мнения и ощущений. Согласно же стоикам, воображение есть отпечаток чего-либо властного, (оказавшего сильное воздействие).

Ощущение, согласно Платону, есть состояние души, образующееся с помощью тела, которое испытывает что-либо посредством чувства, или же это состояние общее для души и тела. А согласно Аристотелю, (ощущение) есть вид (разновидность) воображения. Согласно же стоикам (ощущение) есть чувственное видение, (а) кажимость есть слабое (необоснованное) мнение.

Любомудрый муж, стойкий и правдивый, твердый (неизменный) в своих убеждениях, говорит, что душа бессмертна. Зрение (глаза) есть ощущение, судящее о видимых вещах. Слух (уши) есть ощущение, воспринимающее звуки. Обоняние (ноздри) есть ощущение, воспринимающее запахи. Осязание есть ощущение, (воспринимающее) осязаемые (руками вещи).

Разум есть божественное (начало), данное самоличной деятельностью первичным (богом). Познание есть воздействие разума на познаваемое. Внутреннее размышление есть знание, накопленное в душе. Познаваемое есть то, что познается разумом, то есть познаваемый мир.

Наука (научное знание) есть правильное представление (о чем-либо), причинно связанное с размышлением, или это есть слово о начальных и первичных причинах, или непоколебимое слово в душе, неизменная мысль, как (знание) искусств мудреца.

Память есть спасение для ощущений или знания, как (говорит) Платон. А согласно стоикам (память) есть исповедание, состоящее из знаков (символов) прошедшего. Аристотель же (говорит, что память есть) способность воображения, наподобие представления.

Речь, согласно стоикам, есть вещь, относящаяся к постижению (познанию). Воображение есть познавательная способность. Воображение — это сущее, возникающее из (другого) сущего, как одно сущее, являющееся отпечатком (другого) сущего. Все, что запечатлевает (в себе) мысль наподобие какой-либо картины, истинной или ложной, философы называют воображением. (Что-либо) называется

թէ ճշմարիտ և թէ սուտ, ցնորումն կոչեն իմաստասէրք: Ճշմարիտն ի գոյէ կոչիցի. է ինչ, որ ոչ լինի ի գոյէ:

Բաղստ(որ)ադրութիւն է ընդունելութիւն կամ իմացուածոյ, կամ ցնորման, զգալութեան, ածելով ունակութեան¹ երևութիւն:

5 Տարակուսումն է սաստկութիւն հակառակից խորհրդոց, բացակացութիւն, անյօժարութիւն իրաց կամ անկամութիւն անձին յիրս ինչ վասն տարակուսանաց:

Դատումն է հաւաքումն հասարակաց մտածութեանց, նախ ճշմարտից և ապա ստոց, դատել զէս, ըստ որում զիտէ դատել իմաստուն միտք՝
10 կամ ի լրոյ դատի զդատեալն:

Ճշմարիտ է ըստ Պղատոնի բաղմապատկապէս ի բանի բան բացերեակաճ գոլով, ճշմարիտ ի մասնկումս բանի, անուանողութիւն³ ճշմարիտ ի բառս և ի տրամադրութեան: Ունակութիւն անձին ճշմարտական ճշմարիտ յէութենէ ենթակայիցս, առաջին էութիւն և աննիւթ:

15 Սուտ է բան ցուցական ոչ գոլով:

Հաւատ է կարծիք ուժգնակի: Ապացոյց է բաղխոհութիւն բացողական յառաջնոցն և ի միջնոց և ճշմարտից ժողովեալ, կամ բան, յորոց ի ձեռն նոցունց ծանօթք ցուցանելով:

Բաղխոհութիւն է բան, որով խոստովանեցելոց իրաց այլ ինչ բան
20 ղխոստովանեալսն պատահի ի հարկէ ի ձեռն նոցունց խոստովանեցելոցն:

Թուեցումն է որ ամենեցուն կամ յոլովից և կամ մանաւանդ ծանօթից, կամ ըստ արհեստից առեղեալք, և որ ինչ⁴ փառասիրաց նմանամասն բաղխոհութեան յառաջաձգումն:

Յառաջաձգումն է բան, զոր վարկանին յառաջ ձգել ի ձեռն հարցման:

25 Սահման է մասն յառաջաձգութեան նուաստ, յորմէ խորհուրդ հաստատի և յոր անդրէն լուծանի:

Ստորասութիւն է բան ցուցողական յումեքէ, որդոն՝ սա զնայ: Ստորասական է յառաջաձգութիւն, բան ցուցողական կամ հետևողի, կամ մատուցելոյ⁵, կամ շարամանեցելոյ, կամ բաղդատեցելոյ յայտնողաբար:

30 Հակասութիւն է ստորասութիւն⁶ և բացասութիւն, որպէս մի ինչ⁷. սա զնայ, սա չզնայ. որպէս Պղատոն: Իսկ ըստ Արիստոտելի՝ ընդդիմադրութիւն անմիջոց ստորին, կամ բանք, որոց մինն զմիւսն առաւելու կամ նուազի: Իսկ ըստ ստոյիկեանցն՝ ներհակումն ընդդիմադրութեանց առնէ. տիւ և գիշերն ներհակք են, բազում ինչ ի միմեանց մեկուսեալք, որպէս
35 շար և բարի:

Առինչ է, որ զգոլն առ այլ ինչ ունի, որդոն աջ և ձախ:

¹ B ունակութիւն: ² AB միտ: ³ C անուանողութիւն: ⁴ B ոչ ինչ: ⁵ AC մարտուցելոյ:

⁶ B չի՛ ստորասութիւն: ⁷ AC մինչ:

истинным в зависимости от (правильного отображения) сущего. Но бывает и нечто, что не исходит от сущего.

Утверждение есть принятие или познанного, либо представления, либо ощущения, делающего явление достоянием (души).

Сомнение происходит от сильных противоречивых размышлений, от отсутствия (и) несогласия вещей или от нежелания души (постигнуть) что-либо в вещах из-за сомнений (колебаний).

Рассуждение есть общий сбор (сопоставление) мыслей, сперва истинных, а затем ложных, (что означает) судить о сущем, причем так, как умеет судить мудрая мысль, или же по слышанному разбирать (судить) то, что подвержено суждению.

Истиной, согласно Платону, является то слово, которое выявляет что-либо, многократно (запечатлеваясь) в мысли, истинно устанавливающее имя (вещи) посредством слов и расположения (самой вещи). Правдопознающая способность души занимается истинной сущностью подлежащих, являющейся первой и нематериальной сущностью.

Ложное слово не является указателем чего-либо.

Вера есть очень сильное мнение. Доказательство есть выявляющее размышление, образующееся из первичных, последующих и истинных (данных), или же слово, посредством которого извещается о них.

Рассуждение есть мысль (слово), в которой о тех вещах, которых она касается, содержится больше того, что встречается по необходимости в вещах, посредством этих же самых вещей, (которых она касается).

Кажимость это то, что касается всего или многого, или же особенно знакомого, или (проявляющегося) согласно искусству; (а именно) то, что предшествует (подлинному) рассуждению.

Предшествование (предположение) есть слово, которое выдвигается посредством вопроса.

Определение составляет последнюю часть предположения, на основании которой утверждается мысль и в которой же она разрешается.

Утверждение есть указательное слово о ком-либо, например, этот идет. Утвердительным является то предположение, в котором содержится указательное слово, выражающее что-либо или о последующем, или о предлагаемом, или об изложенном, или о том, что сравнивается.

Противоречие есть утверждение и отрицание, как, например, этот идет, этот не идет, как (говорит) Платон. А согласно Аристотелю, (противоречие) это противостояние, не имеющее посредника (между) низшим (и высшим), или это положения, из которых одно (противоречит) другому в большей или меньшей степени. Согласно же стоикам, (противоречие) указывает на противоположность противостоящих (вещей), например, противоположны день и ночь, (а также) многое отделенное друг от друга, как зло и добро.

Отношение есть то, существование чего зависит от чего-либо другого, как, например, правое и левое.

Ունակութիւն է որակութիւն յարամնայ: Տրամադրութիւն¹ է ունակութիւն դիւրաշարժ: Մարտ է ընդդիմադրութիւն էից, որոց և ոչ ըստ միոյ եղանակի է հնար² ճշմարտակից լինել կամ ստակից, որպէս տիւ և գիշեր: Ապականութիւն և ունակութիւն է հակադրութիւն առ էի և ոչ էի, որպէս երեսք և կուրութիւն:

Ըստ Պղատոնի մարթ է լինելն անարգելարար, որպէս մասն իմասնասիրեցէ: Իսկ ըստ Արիստոտելի մարթ է ոչ եղեցելոյ ճշմարիտ գոլ, որ ինչ անմարթ պատահի:

Կարևոր է ճշմարիտն մշտնջենաւոր: Ամենայն առաքինութիւն օգտակար է: Անմարթ է մշտնջենաւոր սուտն, որպէս երեքն չորք, կամ ըստ իրիք ժամանակի ստաբար, որպէս այժմ գիշեր գոլ: Քաջայայտ է, որ ինքեամբ յայտնէ, որպէս բարին օգտակար է. անյայտ է, որոյ թաքուն է հաւատքն:

Արժանաւորութիւն է յառաջաձգութիւն՝ հետեւման յայտնողական, մարդն կամ կենդանի ինչ, կամ շարամանեալ: Յառաջաձգութիւն է գոյութիւն նշանական, որգոն մարդ թէ և կենդանի է, դատ է: Բաղդատական է յառաջաձգութիւն ի ձեռն առաւել և նուազ շաղկապութեանց յառաջ եկեալք բաղհակադրութեամբ այսպիսեալ. մարդ ծիծաղական է, ոչ ծիծաղականն՝ ոչ մարդ:

Լծակցութիւն է շարամանութիւն երկուց թէ և յոլովից յառաջաձգութեանց, ըստ իրիք հասարակորդութեան³, կամ հասարակաց սահմանից. որպի՞սի, այսպիսի ինչ, մարդ՝ կենդանի շնչաւոր: Պատերազմ հասարակ սահմանի առ ծայրսն, իբր զի այսպիսի ինչ. մարդ կենդանի, մարդ ծիծաղական:

Յեղանակ է տեսակցեալ ձե, թէ այսպիսոյս այս ինչ առաջին է, այս ինչ ուրեմն երկրորդ: Մակացութիւն է յիւրաքանչիւրոյն ի հանուրն կոյս գալուստ, այսպիսի ինչ՝ մարդ կենդանի և ընդունական շնչոյ, ձի կենդանի է ներընդունական շնչոյ, ամենայն կենդանի ուրեմն ընդունական շնչոյ է:

Յարացոյց է իր նման և հաւաստի⁴ ի վերայ հաւաստեաց նմանի նմանապէս առմամբ ցուցանել:

Տրամաբանութիւն է մակացութիւն ճշմարտից և ստից, կամ մակացութիւն հարցման և պատասխանոյ: Տրամաբանական է հարցումն կամ յառաջձգումն փառաւոր հակասութեանց. հարցումն է պատասխանոյ, պատասխանի է երկաքանչիւր կողմանց հակասութեանց պատասխանի:

Աղօթք են հայցումն բարեաց առ ի յաստուծոյ: Երդումն է առնուլ զատուած ի հաւատ՝ ասացելոյ ինչ կամ գործելոյ ըստ երից⁵ ամանակաց:

¹ B տրամաբանութիւն: ² C հնաճար: ³ B հասարակորդ: ⁴ B հաստատի: ⁵ B իրից:

Обладание есть качество постоянное. Расположение есть обладание легко изменяющееся. Вражда есть противостояние сущих, которые никоим образом не могут сойтись ни на основе истины, ни на основе лжи, как, например, день и ночь. Уничтожение (лишенность) и обладание (существование) это противоположность между сущим и несущим, как, например, между зрением и слепотой.

Согласно Платону, возможно (достойно) беспрепятственное существование, что является частью (того, о чем он) философствует. А согласно Аристотелю, возможно быть истинным тому, что не имеется в наличии, тому, что считается, что не может случиться.

Важна истина вечная. Всякая добродетель полезна. Невозможна вечная ложь, как, например, три (равно) четырем, или ложь насчет времени, как, скажем, что сейчас ночь. Достоверно то, что самоочевидно, например, что добро полезно. Неизвестно то, смысл (вера) чего скрыт (от нас).

Достоинством является предвосхищение, выявляющее следствие, касается ли это человека или животного, либо и того и другого. Предвосхищение есть сущность, обозначающая, например, человек хотя и есть живое существо (животное), но отличается (от него). Сравнительным является предвосхищение посредством выявления противоположности через большую и меньшую взаимосвязь, как, например, человек есть (существо) смеющееся, (а) несмеющееся — не есть человек.

Сочетание есть связь двух или многих предвосхищений (положений), имеющих общность по вещи (предмету) или по общему определению. (Например), каково (что-нибудь)? — таково-то: человек есть существо одушевленное. Имеется противоборство между общим определением и крайним, как, скажем, следующее: человек есть живое существо, человек — смеющееся.

Разновидность есть форма, получившая (определенный) вид, как, например, вот это из таких-то вещей является первым, а вот это, следовательно, вторым. Научное знание (о чем-либо) есть приведение (сведение) каждой вещи в сторону общего, например, человек есть существо живое и обладающее дыханием, конь есть существо живое, обладающее дыханием, следовательно, всякое живое существо обладает дыханием.

Образец есть вещь подобная и удостоверяющая сходство достоверно (подобных) вещей, употребляемая для примера.

Логика (диалектика) есть наука об истине и лжи, или наука (об умении задавать) вопрос и отвечать. Логичным (диалектическим) является вопрошение или выдвижение славных противоречий. Вопрос есть (ожидание) ответа; ответ есть разрешение обеих сторон противоречий (противоречивого положения).

Молитва есть испрашивание благодати (добра) у бога. Клятва есть заверение в верности богу, при обещании выполнить что-нибудь когда-либо.

Տրամաբանական է մակացութիւն լուծման, շարադրութեան, ապացուցի, մակացութեան և բաղխոհութեան: Լուծումն է յետնոյ բնութեամբ յառաջինսն բնութեամբ վերածումն: Շարադրութիւն է յառաջնոցն ի կատարումն դալուստ:

- 5 Արհեստ է ըստ Արիստոտելի տնակութիւն հանդերձ բանիւ պիտանի¹ կենցաղոյս, կամ շարակցութիւն հանրականից ապացուցից կրթելոց զոյգ առ վախճան, բարիոք պիտանեաց ունողաց զվերաբերութիւն:

Իմաստ(ակ)ութիւն է բան իմաստնական կամ բան դաւաճանող, կամ բաղխոհութիւն նպերտական:

- 10 Հոմանունութիւն է բառ անշարադիր նշանական յոլովից, որպէս սա՝ ձայն բառի² միայն է հասարակորդ, ըստ որում է ձայն յոլովից յայտնող:

Փաղանունութիւն է բառ հասարակորդութեան՝ յայտնողական իրաց և ձայնի, որպէս կենդանի:

Բաղմանունութիւն է յայտնումն նմին իրի յոլովիւք ձայնիւք:

- 15 Երկբայութիւն է բառ երկու շարադրութեամբք կամ ի բաղմաց յայտնողական տիրապէս և բանեղարար:

Յանդիմանումն է հակասութեան խոստովանութիւն: Տրամաբանութիւն է բան ըստ հարցման և պատասխանոյ յառաջ եկեալ: Յառաջարկութիւն է տեսութիւն շարածգելով առ նպերտ և փախուստ և կամ առ տեսութիւնս պիտանութեան:

- 20 Դրութիւն է հրաշափառ ումմն ի ծանօթից իմաստասիրութեան, որդոն թէ ամենայն ինչ շարժի, որպէս Հերակլիտէս: Դրութիւն է ամենախնդիր իմաստասէր կամ երկբայութիւն բանական անսահման բանիւք, իսկ³ դիմօք իբր թէ⁴ ամուսնանալի է, կամ այցելութիւն տեսութեան իրի⁵:

- 25 Խնդիր է հասարակորդութիւն տրամաբանական բառից կամ գիւտ անգիտացելոց, գիւտ՝ վախճան խնդրոյ:

Վհատութիւն է տրամադրութիւն բանից, ոչ նախախոհից և երկայնից: Ճարտասանական է բան հաւանութեան արարչագործ, յաւատացուցանող յաղագս իրաւանց և աւիրաւութեան, հանդերձ բանիւ և հմտութեամբ փութանակի, որպէս Պղատոն, կամ անբան կրթութիւն բաղաբականի մասին, ուրուական պատկեր⁶:

- 30 Նախադուշակումն է վերաշարժութիւն արուեստաւոր զառաջիկայ իրաց ցուցանել ըստ պիտոյից: Հաւատ է ցուցումն ճարտասանական բաղխոհութեան: Հաւանականութիւն է որ ի խոստովանութիւն ածէ: Գովութիւն է վկայութիւն առ ի յառաքինութենէ: Պարսաւ է տր ի շարութենէ վկայութիւն է:

¹ C պիտանի բանի: ² C բանիս ³ AC չիք իսկ: ⁴ A դի թէ: ⁵ AC չիք կամ այցելութիւն տեսութեան իրի: ⁶ B պատկերի:

Диалектичной является наука анализа, соединения, доказательства и суждения. Анализ есть раскрытие первичной природы посредством последующей. Соединение есть завершение (познания) первично данных вещей.

Искусство, согласно Аристотелю, есть обладание разумное (для свершения) чего-либо полезного в жизни, или сочетание общих доказательств в упражнениях, (необходимых) для благополучного достижения полезного теми, кто способен к обладанию им.

Лжемудрость есть софистическое слово или слово предательское (изменчивое), или рассуждение чванливое (высокомерное).

Одноименность есть слово простое, обозначающее множество (вещей), когда только по звучанию слова имеется общность, причем слово (голос) выступает указателем многих (вещей).

Соименность есть слово общее (для разных вещей), выявляющее (разные) предметы и высказывания, как, например, (слово) животное (живое существо).

Многоименность есть выявление одной и той же вещи посредством многих слов (высказываний).

Двусмысленность есть слово с двумя значениями или со множеством, выявляемых просто и разумно.

Выявление есть разрешение противоречия. Диалектика (логика) есть речь, которая выступает, когда (один) спрашивает, а (другой) отвечает. Предположение есть теория, ведущая к гордости и к бегству (от научного знания) или же ведущая к полезной теории.

Положение (тезис) есть (мысль, высказанная) кем-либо знаменитым из известных в философии, как, например, все находится в движении, как (сказал) Гераклит. Положение бывает всеобъемлющим философским вопросом или разумной двусмысленностью с неограниченным количеством значений, а в отдельности это как-будто относится к чему-нибудь конкретному или является (результатом) изучения теории какой-либо вещи.

Исследование есть сопоставление логических слов (понятий) или нахождение того, что было непознано; нахождение есть конец исследования.

Заблуждение (недоразумение) есть расположение мыслей, не (связанных) с предшествующими размышлениями и не долгих. Риторическим является созидательное слово одобрения, удостоверяющее правильность или ошибочность (чего-либо) посредством рассуждения и тонкого исследования, как (говорит) Платон, или это есть бездумное учение о политике, как о чем-то неуловимом (неопределенном).

Предвидение есть искусство с пользой показать (дальнейшее) движение подлежащих вещей. Вера есть показатель раздумий ратора. Утвердительность есть то, что приводит к достоверности. Хвала есть свидетельство того, что проистекает от добродетели. Хула есть свидетельство того, что проистекает от злости.

Թուականութիւն է արհեստ որակութեան թուոց: Երկրաչափութիւն է արուեստ ըստ մեծութեան ձևոյ: Թիւ է քաղմութիւն միակաց: Գիծ է երկաջնութիւն անլաջն: Մակերեւոյթ է, որոյ մեծութիւնն ունի լաջնութիւն և երկաջնութիւն: Աստեղարաշխութիւն է արհեստ՝ գիտութիւն աստեղաց
 5 շրջագայութեան, մեծութեան, ձևոյ, դրութեան, բացակայութեան, շար-
 ժութեան (և) կայից առ այսոսիկ և առ միմեանս:

Բժշկական արհեստ է ողջացուցիչ ախտացեալ մարմնոց մարդկան, կամ արհեստ առ ի լրումն և թափումն մարմնոյ բերողաց, կամ արհեստ գործողական:

10 Ապականութիւն է ներհակ լինելութեան: Եղծումն ի բացարարծումն առաջիկայ իրի: Ապականելի է մարդ, որ է կրկին բանիւ ներգոյ՝ մարմին և շունչ: Ապականելի է մարդ զկնի մահու, յորում ներգոյ՝ անկենդանին, անզգայականն և աններանձնաւորն:

15 Մշտնջենական է, որ յամենայն ժամանակի է և յառաջագոյն էր և այժմ ոչ ապականի: Աստուած՝ կենդանի անմահ, ինքնարաւ առ ի ներ-
 փառութիւն, էութիւն մշտնջենաւոր և բարւոյ բնութեան պատճառ, լինե-
 լութեան խաղացումն, էութեանց փոփոխումն առ յէութիւն, քայլելով եղա-
 նակաց:

Բախտ է բերումն յաներեւութենէ, պատճառ փառաւոր իրի:

20 Շունչ է որ զանձն խաղացուցանէ, պատճառ շարժելութեան:

Կենդանի է կենդանեաց զօրութիւն, որ ըստ ինքեան է արարչակա-
 նութիւն:

Դէմք է բնութիւն ընտրողական մարմնոյ: Ուղեղ է ի ջերմութենէ կա-
 ուցեալ: Տարր է որ ժողովէ և քակտէ զշարադիրսն:

25 Առաքինութիւն է հաստատադրութիւն կամ վեհագոյն բնութիւն մահ-
 կանացուի կենդանութեան ըստ ինքեան զովելի:

Բարբ է ըստ որում բարի կոչի հաղորդութիւն օրինաց արդարակ: Խո-
 հեմութիւն է զօրութիւն արարողական ըստ ինքեան մարդոյն: Բարեփա-
 ռութիւն է խրատ բարեաց և չարեաց՝ բարբ արարողականք: Բարեբա-
 30 տութիւն է տրամադրութիւն, որով որոշեմք զինչ է գործելն¹ և զինչ ոչ:
 Արդարութիւն է համախոհութիւն անձին, նմին և բարեկարգութիւն անձին
 մասանց առ իրեարս և զիրեարս: Բնութիւն է քաշխողական, որ ըստ շա-
 փից: Յօժարական է յերեւելաց նմա² արդարական: Համեստութիւն³ է
 նուաստութիւն անձին, որ ի նմա ըստ բնութեանն լինի ցանկութիւնք, քա-
 25 ջայարմարութիւն և բարեկարգութիւն առ ըստ բնութեան⁴ ցանկութիւնս և
 հեշտութիւնս:

¹ B գործելան: ² C նման: ³ AC համեմատութիւն: ⁴ B լիք ցանկութիւնք, քաջայարմարու-
 թիւն և բարեկարգութիւն առ ըստ բնութեան:

Арифметика есть искусство о качестве чисел. Геометрия есть искусство о величине форм. Число есть собрание единиц. Линия есть длина, не имеющая ширины. Поверхность есть то, величина которого имеет ширину и длину. Астрономия есть искусство, (занимающееся) знанием об обращении звезд, их величине, форме, положении, отклонении, движении (и) покое по отношению к этому и по отношению друг к другу.

Врачевание есть искусство, оздоравливающее больное человеческое тело, или искусство для восполнения и упразднения того, что (свойственно) испытывать телу, или искусство практическое.

Уничтожение противоположно возникновению. Опровержение есть отрицание подлежащей вещи. Человек уничтожим (смертен) благодаря двум вещам — телу и дыханию. Человек уничтожим (тленен) после смерти, которой присущи безжизненность, бесчувственность и неодушевленность.

Вечно то, что существует во все времена и существовало раньше и не уничтожается сейчас. Бог есть существо бессмертное, самодовлеющее в своей собственной славе, сущность вечная и причина природного добра, источник возникновения, превращения (одних) сущностей в другие (обращение сущностей к существованию) в соответствии с (их) формами.

Судьба (счастливая случайность) есть появление чего-либо из неизвестности, причина прекрасного (славного) явления (предмета).

Дыхание есть то, что движет душой, причина движения.

Для живых существ жизнь есть сила, которая сама по себе есть продукт творения.

Лицо есть отличительная природа тела. Мозг образуется из теплоты. Элемент есть то, благодаря чему составляются и разрушаются сложные вещи.

Добродетель есть устойчивость или благороднейшая сущность жизни смертного, сама по себе достойная похвалы.

Нравственностью является то, в чем добром называется праведное приобщение к законам. Разумность есть созидательная по своей природе сила, заключенная в человеке. Блаженное счастье — это постижение добра и зла, созидающее (подлинную) нравственность. Благоденствие есть расположение (души), которым мы определяем — что делать и чего не делать. Справедливость есть всеведение души, а также благорасположение частей души по отношению друг к другу и между собой. Природа есть распределитель, (раздающий) по мерке. Добровольность есть прямота, подобная (естественным) вещам. Скромность есть смиренность души, которая бывает в ней от природы (в отношении) желаний; гармония и порядок в отношении вождельных и наслаждений (в ней существуют) согласно природе.

Согласие (внутреннее) для души (необходимо), чтобы господствовать. Мужество есть сущность души, не колеблемая страхом. Храб-

Չայնակցութիւն է առ անձին առ իշխել (և¹): Արիութիւն է բնութիւն անձին, անշարժ յերկիւղէ: Քաջութիւն է պատերազմական տեղեկութիւն, որ ըստ պատերազմի իրաց: Ժուժկալութիւն է անձին առ ի յահաւոր և յապառում խոհականութենէն քաջախրախ յուսութիւն առ մահուամբ:

5 Ակնկալութիւն է սարսա պահպանութեան: Երկիւղ է ակնկալութիւն չարի: Յոնկութիւն է անխափան ներգործութիւն բնական ունակութեանս: Խարեութիւն է ընդդիմակ ճշմարտութեան: Ամբարհաւաճութիւն է պատճառ բարւոյ ոչ էի: Հպարտութիւն է հաճութիւն իւր միայնոյ: Բարի է, որում ամենեքեան ցանկան: Չար է, որ ամենեցուն փախչելի է:

10 Մեծանծնութիւն է նմանաբար կարել բերել զերկաքանչիւր պատահմունս: Բարեբաստութիւն է ներգործութիւն ըստ առաքինութեան ի կեանս կատարեցելում և արտաքնոցն բաւականաբար յաջողեցելոյ:

Տրամութիւն է ներգործութիւն և կատարումն անբան ունակութեան: Արդարութիւն է ունակութիւն հասարակութեան բաշխող, և կրկին է արդարութիւն, է որ ըստ իրի, և է որ ըստ դիմաց:

15 Հաւատ է² մտածութիւն յաղագս աստուծոյ անախտաբար, յուսոյ արտազնացումն մտաց առ յուսացեալն համբերութեամբ զաներևոյթն, որպէս զերեւալ տեսանել մտացն աշուք անպակաս ժուժկալելով:

Անարծաթասիրութիւն է այնպէս կամել զոչ ունելն, որպէս որ կամի զունելն: Մակածանթութիւն է անգիտանալով զինքն արտակայութեամբն աստուծոյ: Խոնարհամտութիւն է մոռացմամբ ուղղութեանց զգուշանալ: Ոչքարկութիւն է ցանկութիւն բազում ունել սակս ոչ բարկանալոյ: Անփորձութիւն է չարի զգայումն միշտ աստուծոյ հետեման: Սէր է աճումն բարւոյ առ թշնամանողս կատարեալն այլայլութեամբ, առ փափկութեամբն աստուծոյ ուրախութիւն վարկանել զտրտմականս մահու:

Գոյութիւն է միտք, բան, մակացութիւն և այլք, որք են գոյացուցիչք: Գոյացութիւն է, յորմէ այլք գոյանան, որպէս ի սեռէ տեսակքն և ի տեսակէն անհատն: Դէմ է կենդանեացն կերպ, զնդին բոլորութիւն³, հրոյ ջերմութիւն, այլ ձև և կերպ յարանունաբար ունին, առ որ ասին, բանգի տւրումն են, զի կերպն է ուրում կերպ, և ձևն տւրումն է ձև: Թիւ ըստ յառաջիկայելումդ սեռ, իսկ միակդ ի դմանէ սկիզբն դորայ: Բնութիւն նշանակիչ է կերպի: Ապա ուրեմն սեռ բնութիւն է անսկիզբն, բնութեամբ առաջին, որպէս ի սկզբանց արարիչ³, բնութիւն հրեշտակաց սկսեալ և ոչ դադարեալ:

¹ AC սահման հաւատոյ փխ. հաւատ է: ² A բոլորակութիւն: ³ B արարիչ է:

рость есть осведомленность о войне, которая бывает соответственно (знанию) обстоятельств войны. Стойкость души — это (стойкость) перед чем-либо ужасным и необузданным, радостно-храбрая надежда по отношению к смерти, идущая от разума.

Ожидание есть вид обороны. Боязнь есть ожидание зла. Желание есть непреодолимое действие естественных способностей. Обман есть противник правды. Самодовольство (надменность) есть причина безнравственности. Гордость есть довольство только самим собой. Добром является то, что желательно для всех. Злом является то, чего избегают все.

Великодушие (величие) есть способность одинаково переносить каждую из двух (противоположных) случайностей (счастливых и несчастных). Счастьем является (способность) действовать согласно добродетели при (различных) жизненных обстоятельствах и быть в достаточной мере удачливым во внешних (практических) делах.

Грусть есть действие и результат неразумной способности. Справедливость есть способность равно воздавать всем, притом справедливость бывает двоякая: одна — в отношении вещей, другая — в отношении людей.

Вера есть беспорочное размышление о боге, преисполнение мыслей терпеливой надеждой на невидимое надежное существо, (способность) очами мысли видеть его как нечто зримое, (пребывая) в непрестанном воздержании.

Бескорыстие есть такое желание не иметь (чего-либо), как кто-нибудь желает иметь это. Сверхзнание есть (постижение) бога путем забвения себя через самоотречение. Смиренность мысли есть осторожность к (соблюдению) правильного пути в забвении. Негневливость есть желание иметь многое для того, чтобы не гневаться. Святость (чистота) есть постижение зла, (находясь) в постоянном уподоблении богу. Любовь есть прибывание добра (доброжелательства) в отношении тех, кто искаженный враждует (с тобой), приношение радости, с ласковостью бога, тем, кто тоскует от (мыслей о) смерти.

Сущностью является разум, слово, знание и (все) остальное, что дает существование. Сущность есть то, от чего получают существование другие, как от рода — виды и от вида — индивиды. Лицо есть образ существ, (как) округлость шара, теплота огня. Однако форма и образ обладают соименностью в отношении того, о чем сказываются, ибо принадлежат чему-нибудь, ибо образ является образом чего-либо и форма есть форма чего-либо. Число, согласно вышесказанному, есть род, а единица в нем — начало его. Природа (сущность) есть назначатель образа. Таким образом, род есть сущность, не имеющая начала, первая по природе, как среди начал создающей является природа ангелов, имеющих начало, но не имеющих конца.

Ս. ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՀԻՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ՝ «ՀԱՐՏԱՍԱՆ, ՅԱՂԱԳՍ
ԲՆՈՒԹԵԱՆ» ԵՎ «ՍԱՀՄԱՆՔ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆՔ»

Ա մ փ ո փ ու մ

Առաջին անգամ հրապարակվող «Ճարտասան, Յաղագս բնութեան» և «Սահմանք փիլիսոփայական» ճարտասանական-փիլիսոփայական բնագրերը պատկանում են ուսումնա-փիլիսոփայական հին գրականությանը: Այդ երկու գործերը, ինչպես երևում է նրանց բովանդակությունից, կազմված են նոր-պղատոնականության հետևորդների կողմից: Հրապարակվող բնագրերի լեզուն և բովանդակությունը վկայում են այն մասին, որ նրանք թարգմանված են հունարենից. թարգմանությունը կատարված է այսպես կոչված հունաբան դպրոցի գործունեության երրորդ շրջանում, այսինքն 6-րդ դարի վերջում — 7-րդ դարի սկզբին:

Հայերեն բնագրերը պահպանվել են Մատենադարանի ութ ձեռագրերում: Համահավաք բնագիրը կազմված է 3 ամենալավ պահպանված ձեռագրերի բաղդատությամբ (№ № 3082, 1980 և 464):

Բնագրերին զուգահեռ տպագրում ենք նրանց ոտուերեն թարգմանությունները:

Հրապարակվող բնագրերը և նրանց ոտուերեն թարգմանությունները հնարավորություն կընձեռեն լրացնելու մեր պատկերացումները միջնադարի հայ փիլիսոփայական մտքի և տերմինոլոգիայի կազմավորման մասին: